

Малишко С. І.,

аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОГО ОБОВ'ЯЗКУ ПОВНОЛІТНІХ ДІТЕЙ ПІКЛУВАТИСЯ ПРО СВОЇХ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ

THE CONCEPT OF THE LEGAL OBLIGATION OF ADULT CHILDREN TO CARE FOR THEIR DISABLED PARENTS

У статті з'ясовано характерні риси та сформульовано дефініцію поняття юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Відзначається, що в чинному національному законодавстві України одночасно вживається два різних поняття в контексті виконання юридичного обов'язку повнолітніх дітей по відношенню до своїх непрацездатних батьків, а саме: піклування та утримання. З'ясовано, що під утриманням слід розуміти надання матеріальної допомоги повнолітніми дітьми непрацездатним батькам у разі відсутності у останніх фінансових джерел для гідного існування або наявності витрат, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю батьків, що здійснюється добровільно, примусово чи на договірній основі. Зроблено висновок, що піклування з боку повнолітніх дітей є нічим іншим, ніж діяльністю щодо задоволення інтересів та потреб непрацездатних батьків (в тому числі матеріальних), а отже ця категорія за своїм обсягом ширша за поняття утримання.

Виокремлено такі характерні ознаки, що притаманні юридичному обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків: а) є одним із конституційних обов'язків людини і громадянина; б) є морально-юридичною мірою необхідної (належної) поведінки повнолітніх дітей; в) реалізується в повній мірі за умови досягнення дітьми повноліття, здобуття ними освітнього рівня та початку власної трудової діяльності; г) його зміст складають комплекс дій з боку повнолітніх дітей по відношенню до непрацездатних батьків; д) метою реалізації обов'язку є створення необхідних умов для повноцінного життя непрацездатних батьків, задоволення їхніх інтересів та потреб; е) зовнішніми формами вираження такого обов'язку є увага, турбота, догляд та допомога (фізична, моральна, матеріальна та ін.) непрацездатним або немічним батькам.

Під юридичним обов'язком повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків запропоновано розуміти конституційно закріплену морально-юридичну міру належної поведінки повнолітніх дітей, яка являє собою комплекс дій, що вчиняються з метою створення необхідних умов для повноцінного життя непрацездатних батьків, задоволення їхніх інтересів та потреб, зовнішнім вираженням яких є увага, турбота, догляд та допомога (фізична, моральна, матеріальна тощо).

Ключові слова: юридичний обов'язок, конституційний обов'язок, моральний обов'язок, повнолітні діти, непрацездатні батьки, утримання батьків, піклування про батьків.

The article clarifies the characteristics and defines the concept of legal obligation of adult children to care for their disabled parents.

The author emphasizes that the current national legislation of Ukraine simultaneously uses two different concepts in the context of the legal obligation of adult children in relation to their disabled parents, namely: care and maintenance. It has been established that maintenance should be understood as the provision of financial assistance to adult parents of incapacitated parents in the absence of recent financial resources for a decent living or the cost of serious illness, disability or incapacity of parents, voluntarily, compulsorily or on a contractual basis. It is concluded that the care of adult children is nothing but an activity to meet the interests and needs of disabled parents (including material), and therefore this category is broader in scope than the concept of maintenance.

The following are characteristic features that are inherent in the legal obligation of adult children to care for their disabled parents: a) is one of the constitutional duties of man and citizen; b) is a moral and legal measure of the necessary (appropriate) behavior of adult children; c) is fully realized under the condition that children reach the age of majority, acquire an educational level and start their own employment; d) its content is a set of actions by adult children in relation to disabled parents; e) the purpose of the obligation is to create the necessary conditions for the full life of disabled parents, to meet their interests and needs; f) external forms of expression of such a duty are attention, care, care and assistance (physical, moral, material, etc.) to disabled parents.

Under the legal obligation of adult children to care for their disabled parents, it is proposed to understand the constitutionally enshrined moral and legal measure of proper behavior of adult children, which is a set of actions to create the necessary conditions for full life of disabled parents, their interests and needs, whose external expression is attention, care and assistance (physical, moral, material, etc.).

Key words: legal duty, constitutional duty, moral duty, adult children, disabled parents, parental support, parental care.

Постановка проблеми. Сучасний стан економічного розвитку України, що характеризується кризовими явищами, падінням внутрішнього валового продукту, зниженням податкових надходжень до державного бюджету із необхідністю негативно позначається на стані виконання державою взятих на себе соціальних зобов'язань перед непрацездатними громадянами. У зв'язку з цим особливої значущості набуває проблема належного виконання повнолітніми дітьми, як суб'єктами правовідносин, свого конституційного обов'язку піклуватися про непрацездатних батьків, що з необхідністю вимагає з'ясування його правової природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридичний обов'язок як самостійне явище правової дійсності, юридичні обов'язки як елемент правового статусу людини і громадянина, юридичні обов'язки як елемент правовідносин досліджували у своїх працях такі вчені: Ю.В. Барзилова, Л.Д. Воеводин, М.І. Матузов, Б.М. Семенко, Л.І. Летнянчин, Ю.М. Тодика, Р.Р. Каримова, В.В. Надьон, О.П. Черновол, Н.Г. Шукліна, Е.А. Юнусов, І.Р. Юрчак та інші. Безпосередньо обов'язку повнолітніх дітей утримувати своїх непрацездатних батьків присвячені роботи таких правників: Г.В. Богданова, Є.Ю. Костюченко, О.І. Лук'янчук, Ю.А. Рустомова, О.В. Розгон. Однак, поняття юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків на доктринальному рівні допоки нез'ясоване.

Метою статті є з'ясування характерних ознак, що притаманні юридичному обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків та формулювання на цій основі дефініції поняття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принагідно зазначити, що в чинному національному законодавстві України одночасно вживається два різних поняття в контексті виконання юридичного обов'язку повнолітніх дітей по відношенню до своїх непрацездатних батьків, а саме: піклування та утримання, що потребують свого сутнісного осмислення та співставлення.

Так, у ч. 2 ст. 51 Конституції України закріплено двоєдиний юридичний обов'язок батьків утримувати дітей до їх повноліття та юридичний обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків [1]. Водночас

в ч. 1 ст. 202 Сімейного кодексу України зазначається, що повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги [2].

В академічному тлумачному словнику української мови термін «утримувати» трактується як забезпечувати кого-небудь засобами до існування [3]. Як зауважує О.І. Лук'янчук, обов'язок дітей утримувати батьків полягає у добровільному або примусовому забезпеченні повнолітніми дітьми своїх непрацездатних батьків матеріальними та (або) грошовими ресурсами для задоволення їхніх життєво необхідних потреб та створення умов для їхньої нормальної життєдіяльності [4, с. 4].

Аналіз вищезазначеного дає підстави стверджувати, що утримання непрацездатних батьків по суті зводиться до їх забезпечення грошовими коштами за певних умов.

Так, згідно з ч.1 ст. 202 Сімейного кодексу України повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги. Разом з тим, відповідно до положень ст. 203 дочка, син крім сплати аліментів зобов'язані брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю [2].

Непрацездатними громадянами, згідно зі ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», є особи, які досягли встановленого пенсійного віку, або особи з інвалідністю, у тому числі діти з інвалідністю, а також особи, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника відповідно до закону [5]. Відповідно потребують матеріальної допомоги ті батьки, які не мають можливості забезпечити своє гідне існування з причини низького розміру пенсії чи її відсутності.

З цього приводу Верховним Судом сформульовано наступну правову позицію: «при встановленні, чи батьки потребують матеріальної допомоги, повинні враховуватися будь-які обставини, які свідчать про необхідність в матеріальній допомозі. При цьому, отримання матір'ю чи батьком доходів, які є більшими за прожитковий мінімум, автоматично не свідчить, що батько (мати) не потребують матеріальної допомоги» [6].

Як зазначається на офіційному сайті Мін'юсту, утримання батьків дітьми є відповідною компенсацією за утримання і турботу,

надану батьками дитині. Звернута увага на те, що: а) обов'язок виплачувати аліменти батькам може бути покладено лише на повнолітніх дітей; б) потреба матеріальної допомоги полягає в тому, що батьки не мають можливості забезпечити своє гідне існування у зв'язку із відсутністю пенсій чи їх низького розміру, а також у зв'язку із відсутністю у них інших джерел існування; в) непрацездатними визнаються особи, які досягли пенсійного віку та інваліди I, II та III груп [7].

Осмислення зазначеного вище дозволяє стверджувати, що утримання непрацездатних батьків фактично зводиться до аліментних виплат з боку повнолітніх дітей, які виходячи з норм чинного національного законодавства, можуть здійснюватися добровільно, примусово (на підставі рішення суду), а також за домовленістю (договором) між батьками та повнолітніми дітьми.

Останній із зазначених варіантів можливий на підставі ч. 1 ст. 9 Сімейного кодексу України, в якій зазначається, що подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі, відносини між якими регулює цей Кодекс, можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором) [2].

Таким чином, під утриманням в контексті предмету нашого дослідження слід розуміти надання матеріальної допомоги повнолітніми дітьми непрацездатним батькам у разі відсутності у останніх фінансових джерел для гідного існування або наявності витрат, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю батьків, що здійснюється добровільно, примусово чи на договірній основі.

Термін «піклуватися» в словниках української мови інтерпретується наступним чином: 1) виявляти увагу, турботу про потреби когось-небудь; 2) дбаючи про когось, що-небудь, робити послуги, допомагати, створювати необхідні умови і т. ін.; 3) бути в стані тривоги, тривожитися, хвилюватися через когось, що-небудь [8].

В широкому сенсі, зазначається в одному з енциклопедичних видань, піклування – це постійна турбота про когось-небудь або чим-небудь. Відповідно турбота інтерпретується як старання клопоту, опіка, занепокоєння про когось-небудь або про що-небудь, комплекс дій по відношенню до будь-якого об'єкта, націлених на його добробут. Піклувальник – особа, що піклується про інтереси або потреби іншої особи [9].

Принагідно зазначити, що поняття піклування, як правило, вживається по відношенню до неповнолітніх. Піклування, як зазначається в Інтернет виданні, це забезпечення особистих прав (як майнових, так і немайнових) та інтересів осіб дієздатною особою, яку призначено піклувальником. Основне завдання піклувальника – створювати підопічному всі необхідні побутові умови, дбати про нього, доглядати та при необхідності лікувати. Тобто піклувальник повинен забезпечити підопічному максимально комфортні умови життєдіяльності [10].

Відповідно до затверджених Правил опіки та піклування, піклувальники мають право управляти майном підопічних на користь останніх. Піклувальники над неповнолітніми зобов'язані виховувати підопічних у дусі загальноприйнятих моральних норм, піклуватися про їх здоров'я, духовний і фізичний розвиток, навчання, готувати їх до праці та самостійного життя, захищати їх права та інтереси. Піклувальник повинен раз на рік здійснювати повне медичне обстеження підопічних [11].

Як наголошує О.І. Лук'янчук, обов'язок піклування та догляду за немічними батьками носить особистий немайновий характер, в той час як обов'язок брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю полягає в понесенні витрат за товари і послуги, що носять матеріальний характер, зокрема на придбання ліків, проведення операційного втручання, встановлення протезів, спеціальних послуг з транспортування та перевезення хворих, послуги медичної сестри та санітарки) [12, с. 58].

Проте вважаємо, що вищевказана позиція вченої в аспекті розуміння юридичної природи феномену піклування є дискусійною зважаючи на такі аргументи: 1) виходячи з того, що піклування по суті являє собою комплекс дій по відношенню до непрацездатних батьків, що націлені на їх добробут, вони позаяк вимагають від повнолітніх дітей матеріально-фінансових витрат, щоправда певна турбота, наприклад фізична допомога батькам, може здійснюватися і без них; 2) піклування про непрацездатних батьків може носити немайновий характер лише до моменту працевлаштування повнолітніх дітей чи наявності у останніх матеріально-фінансових ресурсів; 3) піклування з боку

повнолітніх дітей є нічим іншим, ніж діяльністю щодо задоволення інтересів та потреб непрацездатних батьків (в тому числі матеріальних), а отже ця категорія за своїм обсягом ширша за поняття утримання.

Як наголошує О.В. Білоскурська, характерними рисами конституційних обов'язків є: а) сприяння примноженню матеріальних, соціальних і духовних благ народу, зміцнення законності і правопорядку; б) забезпечення поєднання громадських та особистих інтересів; в) створення найбільш сприятливих умов життєдіяльності суспільства, охорона його економічних ресурсів, історичних пам'яток, їх збереження для майбутніх поколінь; г) пов'язаність їх виконання із соціальним благом; д) спрямованість на збалансування інтересів окремого індивіда з інтересами інших учасників конституційних правовідносин [13, с. 9].

Аналіз зазначеного дає підстави стверджувати, що юридичному обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків, як одному з конституційних, притаманні такі ознаки: 1) примноження матеріальних і духовних благ тієї частини українського народу, котра відноситься до категорії осіб похилого віку; 2) створення сприятливих умов для їх життєдіяльності; 3) спрямованість на задоволення інтересів окремого індивіда, що відповідає інтересам інших учасників правовідносин.

Переконані, що юридичний обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків має й моральний контекст.

Як наголошує І.В. Коршунова, моральні обов'язки закладаються у ранньому віці. Їх обсяг, зміст, засвоєння та виконання залежать не лише від особистісно-суб'єктивних факторів кожного члена суспільства, а й від соціального середовища, в якому відбувається його дорослішання [14, с. 36]. Специфікою морального обов'язку, стверджує Т.П. Попович, є те, що людина сама усвідомлює його сутність і виконує його за власним бажанням, наслідком невиконання якого може бути лише суспільний осуд та нерозуміння з боку оточуючих. Тобто у своєму первинному вияві, жодних інших наслідків таке порушення не несе. Проте у процесі своєї трансформації моральний обов'язок здатен модифікуватись у інші види, які передбачають

загрозу настання певного виду відповідальності за порушення передбачених вимог [15, с. 72].

Із викладеного вище випливає, що повнолітні діти, котрі росли, виховувалися та розвивалися відчуючи турботу та любов з боку батьків, у переважній більшості самі усвідомлюють необхідність взаємного піклування про них без застосування існуючих юридичних механізмів примусу. Водночас конституційне закріплення такого обов'язку, що знаходить своє відображення і в нормах Сімейного кодексу України, вказує як на його значущість для суспільства, так і є гарантією для тих батьків, чий діти вирости аморальними індивідами. А отже, розглядуваний нами обов'язок є по суті морально-юридичним.

Важливим видається і питання щодо можливості реалізації розглядуваного нами обов'язку в повній мірі, тобто здійснення догляду за батьками та надання їм фізичної, моральної та матеріальної допомоги.

Як зазначає з цього приводу З.В. Ромовська, виконання обов'язку піклуватися про батьків та надавати їм допомогу не завжди пов'язане із грошовими витратами. Допомога може бути надана матері, батькові у виконанні певної хатньої роботи, роботи на городі, прибудинковій території. Батькам-інвалідам може бути потрібна інша допомога, викликана каліцтвом, тяжкою хворобою [16, с. 264].

І з таким твердженням дійсно можна погодитися. Проте, переконані, що для належної реалізації згаданого обов'язку з боку дітей, останні мають не тільки досягти повноліття, але й здобути вищу чи принаймні професійно-технічну освіту, а також працевлаштуватися. Більше того, згідно з нормами чинного Сімейного кодексу України, батьки зобов'язані утримувати своїх повнолітніх дітей, які продовжують навчання.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 199 СКУ, якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу [17].

Таким чином до поки повнолітня дитина не завершить навчання та не працевлаштується виконання обов'язку піклуватися про непрацездатних батьків може здійсню-

ватися лише в частині надання їм фізичної та моральної допомоги.

Висновок. Проведене дослідження дозволяє виокремити такі характерні ознаки, що притаманні юридичному обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків: а) є одним із конституційних обов'язків людини і громадянина; б) є морально-юридичною мірою необхідної (належної) поведінки повнолітніх дітей; в) реалізується в повній мірі за умови досягнення дітьми повноліття, здобуття ними освітнього рівня та початку власної трудової діяльності; г) його зміст складають комплекс дій з боку повнолітніх дітей по відношенню до непрацездатних батьків; д) метою реалізації обов'язку є створення необхідних умов для повноцінного життя непрацездатних батьків,

задоволення їхніх інтересів та потреб; е) зовнішніми формами вираження такого обов'язку є увага, турбота, догляд та допомога (фізична, моральна, матеріальна та ін.) непрацездатним або немічним батькам.

Враховуючи все вище зазначене, під юридичним обов'язком повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків слід розуміти конституційно закріплену морально-юридичну міру належної поведінки повнолітніх дітей, яка являє собою комплекс дій, що вчиняються з метою створення необхідних умов для повноцінного життя непрацездатних батьків, задоволення їхніх інтересів та потреб, зовнішнім вираженням яких є увага, турбота, догляд та допомога (фізична, моральна, матеріальна тощо).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами станом на 03.09.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
3. Утримувати. *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/utrymuvaty>.
4. Лук'янчук О. І. Обов'язок дітей утримувати батьків за сімейним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2019. 18 с.
5. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>.
6. Постанова Верховного Суду України від 05.09.2019 у справі № 212/1055/18-ц). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84182574>.
7. Щодо обов'язку повнолітніх дітей утримувати своїх батьків. *Міністерство юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_18843.
8. Піклуватися. *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/pikluvatysja>.
9. Попечительство. *Википедия. Свободная энциклопедия*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Опека_и_попечительство.
10. Піклування. BITLEX. LEGAL PROVIDER. URL: <https://www.bitlex.ua/uk/blog/terms/post/pikluvannya>.
11. Про затвердження Правил опіки та піклування: Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 року № 34/166/131/88. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/reg3680?an=9277>.
12. Лук'янчук О. І. Піклування про непрацездатних, немічних батьків: законодавче закріплення морального обов'язку. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). Том 1. С. 54-59.
13. Білоскурська О. В. Конституційний обов'язок додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ. 2008. 20 с.
14. Коршунова И. В. Обязанность как правовая категория : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Абакан, 2004. 178 с.
15. Попович Т. П. Соціальні обов'язки : теоретико-правові аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 71-74.
16. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : Науково-практичний коментар. Київ : Правова єдність, 2009. 432 с.
17. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.